

Christus medicus: teologia i metàfora de la curació espiritual

Anna Isabel Peirats Navarro (València)

Summary: This article focuses on the study of the topic of *Christus medicus* from a theological and literary point of view in late medieval texts. It is necessary to start from the fact that this motif is not easily found in original texts, nor in the Holy Scriptures, with the same relief in which it operates in the discourses of the preachers and in literary works of the 14th and 15th centuries. The presence of the topic can take shape in three areas: recurring similarities between medical and religious terms; signs of Christ as the healer of the people, thaumaturge, and metaphorical aspect, according to which Christ is the true physician.

This image becomes a leitmotif, and gives cohesion to various fragments of sermons both by Giordano Da Pisa and by St. Vincent Ferrer delivered in Europe, with success among the public who listened to them. In addition, in Jaume Roig's *Spill* it is shown that authentic health requires true, divine medicine. This article will discuss how this motif acquires a very new and recurring tone in many passages of the *Vita Christi* of Isabel de Villena, as part of the goal of following the model of Christ and the Virgin, as a spiritual doctor of humanity, through meditation and reflection.

Keywords: health, medical Christ, topic, preaching, spiritual doctor ■

Received: 30-10-2020 · Accepted: 02-02-2021

■ 1 Introducció¹

Des dels orígens del cristianisme, i més enllà de qualsevol influència pagana, l'existència de la Medicina com a disciplina científica i del metge, com a especialista, es van anar associant a un context ètic i religiós, segons el qual existia una relació directa entre la salut corporal i l'harmonia de l'ànima. És així com, des de tots els vessants, es va partir del fet que els metges, de la mateixa manera que els predicadors i els sacerdots, exercien una funció al servei de la societat, que es fonamentava en un mateix objectiu: aconseguir la curació, bé del cos, bé de l'ànima. En aquest context de relacions ètiques,

---

1 Aquest article s'ha elaborat en el marc de l'Institut Universitari Isabel de Villena d'Estudis Medievals i Renaixentistes (IVEMIR-UCV), que publica la revista *Specula. Revista de Humanidades y espiritualidad* de la UCV (<specula@ucv.es>).

entre el malalt i el metge, o de relacions religioses, entre el pecador i el predicador, convergia un mateix mètode en la praxi de llur exercici: detectar els símptomes, buscar un diagnòstic i oferir una teràpia o remei efectius per a la curació del malalt-pecador.

Durant molts segles es va considerar que el mal, en qualsevol de les seues expressions, era el resultat de l'aplicació d'un càstig diví a la humanitat, que havia d'operar una transformació envers els autèntics valors orientats al servei de Déu; malgrat reconèixer el caràcter científic de l'exercici professional, la pràctica del metge com a sanador va esdevindre una professió menystinguda.

En aquestes coordenades, i com a conseqüència de la simbiosi entre curadors del cos i evangelitzadors de l'ànima, es derivava la necessitat d'una curació i l'existència d'un metge efectiu, en una època que emergia de les conseqüències devastadores de la pesta negra, a més de les malalties contagioses o de les males collites, que impedièn el benestar de la societat dels segles XIV i XV. Per aquest motiu, tant en els textos sagrats com en les obres de la tradició patristica, hom insisteix en la força sanadora de Déu.

Més enllà d'aquestes evidències, i quan la paraula adquireix significat d'acord amb els destinataris als quals s'adreça, amb la intencionalitat d'adoctrinar el poble, pren major relleu el motiu del *Christus medicus*, a partir d'una relectura del Nou Testament i de les obres dels sants Pares, sobretot de sant Agustí. Des d'aquests fonaments teòrics s'arriba a una concreció de la figura universal del «metge vertader» en la tradició homilètica i literària, que configura tota una lectura d'isotopies lèxiques associades a Déu creador i a «Jesucrist metge», encarnat en forma humana, com a sanador de la humanitat.

El tòpic del *Christus medicus* no es troba amb facilitat en textos primigenis, ni en les Sagrades Escripures, amb el mateix relleu en què s'opera en els discursos dels predicadors i en obres literàries dels segles XIV i XV. La presència de Crist metge es pot concretar en tres àmbits: semblances recurrents entre termes mèdics i religiosos; signes de Crist com a sanador del poble, taumaturg, que es constata mitjançant els miracles esdevinguts; i vessant metafòric, segons el qual Crist és el metge vertader.

En els dos darrers vessants anteriors s'evidencia la força sanadora de Crist, que actua com a curador *ad extra*, entre el poble, en primer lloc; a més a més, i en el sentit metafòric, en el qual se centraran aquestes pàgines, és recurrent la imatge d'un Crist identificat com a metge, fet que arriba a conformar tot un tòpic literari que servirà de referent en els textos posteriors en el context europeu. És a dir, s'estableix una relació analògica, des

del punt de vista del llenguatge literari, entre la figura de Crist i la seua força sanadora, representada amb la metàfora del metge capaç de curar tota la humanitat.

Aquesta identificació de Crist com a metge autèntic esdevé leitmotiv, tant en els discursos dels predicadors de masses com en la literatura religiosa, moralitzant i didàctica, sobretot dels segles XIV i XV; en concret, la recurrència al motiu del Crist metge atorga cohesió a diversos fragments dels sermons pronunciats en l'àmbit europeu, amb èxit constatat entre el públic que els escoltava, tant de Giordano da Pisa, com de sant Vicent Ferrer. A més, i en el vessant de la literatura d'abast didàctic i sapiencial, a l'*Spill* de Jaume Roig el Crist metge configura un enteixinat a partir del qual es mostra que la salut autèntica requereix una medicina que siga vertadera, divina. Aquest motiu es repeteix també i adquireix un to força novedós i recurrent en nombrosos passatges de la *Vita Christi* d'Isabel de Villena, per tal com parteix de l'objectiu de seguir el model de Crist, a través de la meditació i de la reflexió. Així, doncs, des d'una lectura guiada del tòpic literari en les obres abans esmentades, es comparteix la imatge d'un Crist metge, sanador i, doncs, administrador d'una religió, podríem dir-ne, medicinal.

■ 2 Del metge professional al metge espiritual

Cal partir del fet que, en temps anteriors a la vinguda de Crist, la malaltia s'explicava com a resultat de la llunyania i de la còlera de Déu, alhora que l'ofici dels metges era infravalorat (Jeremies, 1977), per tal com se'ls arribava a qualificar de lladres i de sospitosos. El descrèdit del metge s'explicava d'acord amb tres premisses: enganyaven els malalts i els apartaven de Déu; sobre la seua existència pesaven moltes vides humanes; i, en darrer terme, descuidaven els més pobres en benefici dels més poderosos. Aquesta triple visió denigratòria dels metges pren sentit si tenim en compte la idea que la salut, així com la salvació humana, procedeixen de Déu i no dels que exerceixen la medicina.

Tant des dels textos bíblics com patrístics s'evidenciava el fet que la salut corporal i l'harmonia espiritual constituïen elements essencials de la salut integral de l'ésser humà. En aquest sentit, en els textos religiosos no són poques les semblances associades a aspectes mèdics i religiosos per part dels predicadors², sobretot amb especial èmfasi en la descripció dels

---

2 Medicina i Teologia són, per consegüent, dues realitats socials que es complementen en els textos medievals i suposen una unió de diferents aspectes de la cultura (Solomon,

sagraments, com ara la Confessió, el Baptisme i l'Eucaristia, dels vicis enfrontats a les virtuts, o del pecat, considerat com a malaltia de l'ànima.

De més a més, i des del vessant de la medicina de ressò hipocràtic,³ la salut era el resultat de l'equilibri dels quatre humors corporals (sang, flega, bilis negra i bilis groga), als quals els curadors de les ànimes afegien els components que atorgaven harmonia a l'ànima, com a elements configuradors de l'equilibri total (Cifuentes, 2006). El ser humà, que es troba malalt, viu el dolor amb una tendència a buscar auxili. I un bon remei per a assegurar la curació consisteix a recórrer a la pràctica medicinal exercida per Crist, des del vessant simbòlic de la seua paraula, que es manifesta en els textos sagrats.

En l'Antic Testament es troben exemples de l'actuació de Déu en dos àmbits oposats, però intrínsecament relacionats; d'una banda, es fa palès com Déu va convertir aigua amarga en aigua pura i dolça a Marà, on anuncia «jo sóc Javé, el teu metge» (Ex 15, 23). És a dir, va concedir el fàrmac de l'aigua de la vida que va garantir la salut al poble, per la qual cosa metge és en aquest passatge qui atorga vida i sustent. La curació vertadera, doncs, des dels textos de l'Antic Testament, té origen únicament en Déu, no en el metge. Així, doncs, Job considera els metges com a inventors de mentides, i els acusa de no curar (Jb 13, 4); la ceguesa de Tobies no va poder curar-se amb metges, sinó gràcies a la intervenció de Déu (Tb 2, 10). A més, a l'Eclesiàstic (38, 5–15) es remarca la relació entre teologia i medicina, per la qual cosa pren relleu la figura del metge diví (Ferragud, 2005).

D'altra banda, Déu també atorga el càstig i desperta la seua còlera, i ho demostra quan fa emmalaltir, d'acord amb el grau de culpa per les accions comeses per l'ésser humà. En aquest sentit, a l'Edat Mitjana l'origen de la malaltia podia ser fisiològic, cosmològic (en la natura), ontològic (en el ser) i teològic, a causa de la pena assumida en l'existència humana (Laín, 1964: 161), que requeria el poder sanador de Déu. Com a resultat d'aquesta intervenció divina, cal entendre com es va interpretar a nivell social l'origen d'algunes patologies que van arribar a estigmatitzar la població, com ara la

---

1997: 9). Els predicadors són els encarregats de la curació d'ànimes; els metges se centren en la filosofia del cos.

3 El contingut doctrinal de la medicina medieval compartia el fons comú de les teories hipocràtiques, des de la correspondència entre els elements i la divisió quadripartida i humoral del cos humà, determinat per l'equilibri o *temperamentum* (Jacquart & Thomasset, 1989: 5).

lepra, per la qual es prohibia el culte als malalts, atès que es consideraven impurs, i se'ls marginava⁴ dels oficis religiosos (Lv, 13–14).

Aquesta mentalitat marca una actitud social de rebuig envers els malalts més greus o contagiosos. Nogensmenys, amb Crist canvia aquesta visió, per tal com es troba entre els leprosos i, en general, entre tots els exclosos de la societat, als quals infon la seua misericòrdia; per consegüent, els signes que Crist mostra al món són el resultat d'una acció sanadora i curativa, tot i que mai no empra cap mitjà terapèutic ni fàrmac, tret de la força transformadora de la seua paraula. Amb aquestes accions el mal es desdivinitza, per fer triomfar la vida, la salut i la salvació.

Cal insistir en aquest punt que, tot i ser conscient de la seua capacitat sanadora, Crist no es va considerar mai com a metge,⁵ ni el van anomenar mai amb aquest apel·latiu, a diferència del que era habitual amb altres formes, com ara «mestre», «rabbí» i «profeta», tot i mostrar que les nombroses curacions dutes a terme de manera exitosa eren signes evidents de la seua funció messiànica i salvadora. Sí que apareixen altres accions, associades a la idea de salvació, com ara: curar, sanar, salvar (Mt 5, 7; Mt 9, 25, etc.), la qual cosa implica que l'activitat de Crist es fonamenta no tan sols en la predicació, sinó també en la curació, per tal d'atorgar salut i vida, com a superació del pecat; és a dir, la curació és el complement amb què es fa efectiva la salvació, termes que comparteixen una relació sinonímica⁶ als evangelis.

Pel que fa als noms o atributs assignats a Crist, cal fer esment que és recurrent en els textos bíblics i patristics el recurs a la polinomia, mitjançant la qual hom permet concretar i aprofundir en el misteri del nom abstracte de Déu des de la seua perpetuïtat, és a dir, des de la idea que és únic en essència, l'alfa i l'òmega de l'Apocalipsi. Tot i això, per tal d'entendre la

---

4 Com a mostra d'aquesta actitud social, que es documenta als textos sagrats, entre altres fonts, basta recordar, a tall d'exemple, el cas de Maria, germana de Moisés, malalta de lepra, que va ser expulsada del campament d'Israel (Nm 12, 9–12).

5 És, precisament, el testimoni de curació de malalts el que fa servir Jesús per respondre a Joan el Baptista sobre si és ell el Messies (Mt 11, 6; Lc 7, 22). Una prova del poc pes específic atorgat a la idea de considerar Crist amb el nom de «metge» és que aquest terme apareix en set ocasions en el Nou Testament, quatre de les quals són pronunciades per Jesús (Mt 9, 12; Mc 2, 17; Lc 5, 31; Lc 4, 25).

6 Els termes «metge» i «salvador» són emprats en la tradició posterior. Sant Agustí, per exemple, destaca la relació entre els dos atributs en un dels seus sermons, en què associa Crist amb el gran Metge i el Salvador que ha vingut a curar la humanitat: «Venit ergo salvator ad genus humanum, nullum sanum inveniens; ideo *magnus medicus* venit» (Serm. 155, PL 38, 846).

dimensió que adquireix el nom com a fonament metafísic, ens hauríem de remuntar a tota una tradició filosòfica, filològica i mística, que comença ja al Gènesi (Gn 2, 19–20) quan Adam, que compleix el manament diví, posa nom als ramats, a les aus del cel i a les bèsties del camp.⁷ A partir d'aquest origen bíblic, seran innombrables els noms que les Escriptures atorguen a Crist en les seues qualitats –sempre expressades a partir de substantius– de *Pastor*, *Anyell*, o *Adonai* (el Senyor), Vida, Llum, Veritat (Jn 14, 6).

En diversos passatges del Nou Testament s'expliciten nombrosos qualificatius atribuïts a Crist, termes que identifiquen la missió, així com l'essència divina i alhora humana, a més de la seua grandesa (Reppes, 1965). No obstant això, l'atribut de «metge» no correspon explícitament a Déu en els textos sagrats, sinó a Crist,⁸ fet home i sanador autèntic (Curtius, 1951), manifestat no en essència divina, sinó en forma física. Entre els diversos noms i atributs dedicats a Crist, cal fer esment el de «metge», atés que mostra una especial tendència a la curació dels malalts.

Els Pares de l'Església fan comentaris a les diverses escenes de curació dutes a terme per Crist. Així, Origen estableix una distinció entre els noms que estan associats a l'essència i els que tenen relació amb la redempció. Al primer grup pertanyen noms, com ara: saviesa, paraula, vida, veritat, justícia; al segon grup, que té com a objectiu salvar l'home i conduir-lo a la perfecció, destaquen: metge, pastor, salvador, vida (PG 14, 57–60). A més, sant Jeroni, en el comentari a Ezequiel (PL 25, 462) estableix una enumeració dels noms de Crist, a qui considera com un autèntic metge, un «Hipòcrates de l'esperit».⁹

7 Sant Jeroni va dedicar a l'estudi de la teoria nominal tot un tractat, *Liber de nominibus hebraicis*, i sant Agustí va fer-ne al·lusió en nombrosos passatges de les seues obres. Especial atenció mereix en el segle V el Pseudo Areopagita, *De divinis nominibus*, que tindria llarga influència en la literatura posterior. El tema preocupa als filòsofs i als teòlegs medievals, com sant Isidor, sant Bernat, sant Pere Llombard, sant Tomàs i als nominalistes. Les arts poètiques atorguen especial atenció al *argumentum sive locus a nomine* (Faral, 1971: 136). En els inicis de l'humanisme, la preocupació pel tema nominal rep un nou impuls; pensem també en *los nombres de Cristo*, on fray Luis es refereix a Déu amb els atributs de: *Cordero, Pastor, Príncipe de Paz, Monte...*

8 El màrtir Justí (mort en l'any 165) ja feia referència als diversos noms de Crist: «*varia Christi nomina secundum utramque naturam*» (PG, 8, 767–769). Per a una bibliografia fonamental sobre la filosofia dels noms al llarg de la història consulteu Criado (1950), Curtius (1951), Lausberg (1956), Armindo (1958: 147–163).

9 Els teòlegs del segle IV, com ara Ambròs de Milà o Gregori de Nissa no dubtaren a referir-se a Crist com a «metge» o inclús com a «Hipòcrates espiritual», perquè exercia una medicina per a la vida eterna. Ciril, bisbe de Jerusalem, anomena Crist com a metge, seguint l'hebreu «savi» i el grec «curador», metge de cos i d'esperit (Grundmann, 2018).

Crist és el metge de la natura humana, capaç de curar qualsevol malaltia. Així, sant Jeroni es refereix a Crist com «magister medicorum», que va sanar el món i va confortar amb la seua saviesa (PL 23, 1069). Així mateix, Pere Llobard (PL 192, 332) es refereix a Crist com a «magnus medicus», coneixedor de la vertadera medicina.

Sant Agustí (254–430), que ocupa el primer lloc entre els Pares de l'Església pel que fa a l'atribució de noms de Crist, distingeix entre noms¹⁰ *per proprietatem* i *per similitudinem* (PL 35, 1839), és a dir, noms figurats, per la qual cosa remarca la importància del *Christus medicus*; Crist no és sols un metge i un savi, sinó que en curar la humanitat s'ha aplicat a ell la curació (Arbesmann, 1954) i s'ha fet metge i medicament en un sol ésser («medicus et medicamentum»), i ha instaurat una religió medicinal (Harnack, 1892). Segons sant Agustí, doncs, Crist és metge de la humanitat, tot i diferenciar entre el metge i el cirurgià, que opera, talla, etc. ... ja que no és agent de dolor, i la seua virtut és la humilitat («medicus humilis»); és el metge diví que, tot i ser Déu, s'ha fet home perquè l'home puga vore's a si mateix, com a medicina efectiva (Boulding, 2000); és el metge infal·lible, que es fa present quan l'esperança està perduda.

■ 3 El tòpic del *Christus medicus* en la predicació i en la literatura moralitzant

Tot i que en els textos sagrats la figura de Crist va arribar com un missatge de salvació per a una humanitat malalta, a la qual es prometia la salut (Harnack, 1892: 125–132), mitjançant la presència del tòpic del *Christus medicus* en els sants Pares, no es pot afirmar que en la Teologia s'haja atorgat especial relleu a aquesta figura en segles posteriors (Fichtner, 2010) des d'un vessant metafòric, que sí que ha sigut evidenciada, sobretot, en la tradició homilètica i en la literatura de to didàctic i moralitzant; és a dir, l'aplicació del tòpic de Crist com a sanador és més recurrent quan la paraula s'adreça al poble que pateix malalties i es troba atemorit per la idea de la mort.

A més a més, cal parar esment que aquest tòpic, així com la metàfora de la medicina espiritual, van adquirir major relleu després del Concili de Laterà IV (1215), mitjançant el qual es regulaven les relacions entre els sacer-

---

10 Els escrits de sant Agustí van ser aprofitats, quant al tòpic del *Christus medicus*, entre els teòlegs posteriors, com ara Beda, Anselm de Canterbury, sant Bernat i Pere Llobard. Sant Isidor de Sevilla, al llibre I de les *Etimologies* cita els noms de Crist i els divideix entre divins i humans (PL 22, 428). Sant Tomàs d'Aquino tracta la qüestió dels noms a la *Summa Theologica* (q. 13, *De nominibus divinis*).

dots confessors i els pecadors malalts. La metàfora esdevé aleshores un tòpic que implica la presència de diverses metàfores continuades, en un procés en què els confessors, els predicadors i els fidels assumeixen un rol, com a metges, cirurgians i malalts, respectivament; la teràpia, la curació, els símptomes i el diagnòstic es representen metafòricament en el procés de la curació espiritual (Ziegler, 1998: 181).

Des d'aquesta equivalència entre la medicina espiritual i la curació de les ànimes, el tòpic del Crist metge es va aplicar a diversos manuals de confessió, devocionaris i sermons, que evidencien un to descriptiu o, fins i tot, imperatiu, sobretot en els sermons;¹¹ no obstant això, cal esmentar que en Ramon Llull, com a propagador de la paraula encomanada per Déu, la metàfora adquireix una funció pràctica, a l'estil del que era habitual en la literatura pastoral, amb una finalitat doctrinal i apologètica,¹² en obres com la *Medicina de Pecat* (ca. 1300). Aquesta obra, composta a partir del tòpic de la medicina espiritual, parteix de la intenció d'estimular la devoció espiritual dels cristians per tal d'obtenir la via de la salut vertadera, atés que la malaltia esdevé sinònim de condemna, mentres que la salut s'associa a la virtut i a la vida eterna. La malaltia de l'ànima, entesa com a pecat, en Ramon Llull¹³ està provocada per una desviació de la primera intenció de l'home, en deixar d'honar i servir Déu. Crist és el metge, des d'aquesta interpretació, que sustenta la salvació de la humanitat, des de la misericòrdia i el perdó pels pecats comesos.

---

11 A principis del segle XIV els predicadors van començar a emprar metàfores mèdiques en el discurs homilètic. El *Fasciculus morum*, del segle XV, manual per a predicadors, està farcit de metàfores mèdiques on s'evidencia, per exemple, la funció terapèutica de la confessió (Wenzel, 1989).

12 Per a un estudi més profund sobre el llibre de la *Medicina de peccat* de Ramon Llull consulte la impecable edició crítica i l'estudi de Fernández Clot (2019).

13 A més de la *Medicina de peccat* les bases teòriques del tòpic del Crist metge i de la metàfora en general de la medicina espiritual tenen el seu origen en el *Llibre de contemplació en Déu* de Ramon Llull, on el capítol 60, a tall d'exemple, mostra Crist com el metge del qual deriven totes les medicines (ed. 2015: 261): «aqueu qui'ns recreà del peccat original, sien dirivatz totz engüents e totes sanitats e totes metgies», o el mateix capítol 115, «Com hom se pren guarda de ço que fan los metges», que analitza la funció del metge espiritual d'acord amb la primera intenció, des de l'analogia entre el metge del cos i el metge de l'ànima. Així mateix, i al *Llibre d'amic e amat* s'evidencien diversos versicles que estan construïts amb l'al·legoria de Déu com a metge i el fidel com el malalt, que pateix llanguiments (per exemple, el versicle 51, ed. 2009: 440): «Dix l'amich a son amat: en tu es mon sanament e mon languiment. E on pus fortment me sanes, pus creix mon languiment; e on pus me languexs, major sanitat me dónes».

La metàfora de Crist com a metge de la humanitat arriba a cohesionar, en el context de l'Europa del segle XIV, l'obra de l'aristòcrata anglès Enric de Lancaster (1310–1361), que va escriure un tractat devocional, en anglo-normand, dialecte del francès emprat per les classes altes, amb el títol *Le Livre de Seyntz Medicines*. En aquest tractat, de tipus autobiogràfic i al·legòric, és recurrent el recurs a les metàfores mèdiques per tal d'incitar a la meditació, des de l'estil confessional que parteix del propòsit de fer penitència i curar-se dels pecats comesos. Per tal d'aconseguir l'efecte terapèutic desitjat, l'autor al·ludeix sovint a les ferides del pecat, que són curades pel *Christus medicus*, des de la pietat eucarística, alhora que estableix una analogia entre la llet del pit de la Verge, que adquireix un valor curatiu, i la ferida oberta del costat obert de Crist. Les llàgrimes de la Verge, que tenen un efecte calmant i curatiu, des d'aquest context al·legòric, constitueixen una altra metàfora mèdica i eucarística, atés que adquireixen la virtut de consolar i curar els pecats. A més, l'autor de *Le Livre de Seyntz Medicines*, que demana unguents mèdics a Crist i embenats a la seua assistenta, la Verge, per extensió de l'al·legoria, per tal d'assolir la curació de l'ànima (Yoshikawa, 2009), presenta tot un programa metafòric, on els remeis corporals i espirituals estan relacionats amb la pietat de Crist, que cura i és medicina des de l'Eucaristia (Walker, 2007).

Amb tot, i des d'una voluntat pastoral i catequètica, al servei d'orientar la vida del cristià envers la salvació, la metàfora de Crist metge, mitjançant el recurs a la literatura, arriba a una major càrrega semàntica i connotativa, per la qual cosa s'empra amb freqüència entre els predicadors, en l'àmbit europeu, en els discursos del dominicà Giordano Da Pisa, i en l'àmbit valencià en els sermons de sant Vicent Ferrer, la finalitat¹⁴ dels quals és assegurar la necessitat d'una conversió espiritual entre la societat. A més de l'àmbit de la predicació, i en el vessant de la literatura didàctica i moralitzant, Jaume Roig compartirà moltes característiques dels sermons dels predicadors.

---

14 En els nombrosos sermons conservats i anotats pels reportadors, Sant Vicent mostra un estil fidel a les *artes praedicandi*, així com un to sovint molt exhortatiu, sobretot quan es refereix als delits carnals, els vicis de la luxúria i de la vanitat del món, així com a la desmesura en els costums, etc. El dominic valencià pretenia infondre la por, a causa de la imminència del Judici Final i, per tant, la necessitat d'una conversió. Per aprofundir en la figura de l'Anticrist, vegeu Potestà & Rizzi (2012) que analitzen, des dels segles V al XII, el panorama que explica l'existència d'aquest adversari de la humanitat, el «fill de la perdició», que conforma un símbol que va obsessionar els escriptors cristians en les diferents èpoques.

■ 3.1 *Christus medicus* en Giordano Da Pisa

Giordano Da Pisa,¹⁵ en l'àmbit de la predicació, divulgada en la varietat toscana de Florència, en el seu *Quaresimale Fiorentino* (1305–1306) estableix sovint comparacions de les malalties corporals amb vicis que necessiten una cura i una medicina, que serà prescrita per un metge espiritual.

Si partim de la premissa que la màcula de l'ànima és el pecat, en un sermó sobre la curació de la sogra de Simó, que tenia febra, el predicador emprà el recurs al símbol de l'ànima malalta de pecat. Per consegüent, i atès que el mal pot assumir diverses formes i anomenar-se amb una àmplia terminologia, addueix que només hi ha una gran malaltia que resta la salut a l'ànima, el pecat: «a questo modo il peccato, però che toglie la sanità de l'anima e ogne infertà d'anima è peccato, si ha molti nomi ne la Scrittura [...] e potrebbe avere *tanti nomi quante sono le nfermitadi*, e tutto è verissimo [...] il peccato è *via a morte, come la febre*» (XLIII: 221).

D'acord amb la metàfora de la lepra de la sogra de Simó, argumenta Da Pisa que, de la mateixa manera que el principi de la febra és l'humor putrefacte i la calor desordenada que es manifesta amb una set excessiva, així la febra espiritual de l'ànima té com a origen l'humor putrefacte i corromput, i es manifesta amb la set de pecar, que condueix a la mort eterna (Ibidem: 223). Aquests humors corruptes s'anomenen *intra vasa* i *extra vasa*, per al predicador florentí, segons si es generen dins de les venes (humors greus i causa de malalties perilloses) o fora de les venes (malalties menys greus).

Així, en l'ànima també es distingeixen humors corruptes *intra vasa*, la *corruptio veritatis*, i *extra vasa*, la concupiscència i la corrupció de la carn. La *corruptio veritatis*, generada *intra vasa*, naix de la corrupció de la veritat, per defecte de natura i per temptació del dimoni, sobretot, tot i que, ben sovint, pot ser provocada a causa del mal exemple del proïsme, que corromp amb la temptació (Ibidem: 224). Si el mal esdevinguera només per natura defectuosa, per desconeixement i per falta de saviesa, l'home s'assemblaria al cec que, volent avançar, erra el camí i cau en mal lloc; però si el conduïren bé trobaria la llum. Da Pisa addueix que la medicina contra el

---

15 Giordano Da Pisa és també conegut amb el nom de *Giordano da Rivalta* o *Rivalto*, en referència al llinatge de la família, procedent de Rivalto, una petita població de Pisa. Als vint anys va ingressar en l'orde dels Predicadors, i va estudiar Teologia a Pisa, Bologna i París. Va ensenyar Teologia a Perugia i Viterbo, entre altres llocs. Des de 1303–1306 va impartir docència a Firenze, on va predicar a l'església de Santa Maria Novella. En aquest context destaca la seua obra *Quaresimale Fiorentino*, un cicle de sermons que va pronunciar al Duomo de Florència. Va ser enterrat a l'església de santa Caterina de Pisa.

mal per natura és la paraula de Déu, que es pot adquirir escoltant sermons, llegint llibres pietosos, etc. (Ibidem: 225).

Tot aquell que erra perquè respon a la temptació del dimoni, que actua sobre la memòria, com a potència de l'ànima que fa imaginar i recordar moltes formes en què es pot pecar i caure en la temptació, necessita la medicina de l'oració, en tant que l'enteniment és espill de l'ànima. I Déu és l'espill universal, on s'ha de veure reflectida en virtuts tota la humanitat (LXI: 305). La paraula de Crist és, per consegüent, medicina per a tots els mals, però sobretot per fer front a les temptacions del dimoni; és com la tíriaca contra el màxim verí, el de la víbora:

La *medicina* contra questo è l'orazione, avegna ch'ella sia medicina a tutte le cose, ma spezialmente contra le tentazioni del demonio. Si come dell'utriaca fine, la quale è contra ogne veleno, ma più contra il più pessimo veleno, cioè de la vipera [...] e però dovremmo vesarla spesso, ch'ella è il sommo rimedio, ché questo è troppo grande pericolo, quello del nemico. (Ibidem: 226–227)

Front a les temptacions de l'enemic maligne, existeix un remei per a tot aquell que es vol defensar. Crist, com a bon metge espiritual, prescriu una dieta i una medicina: la dieta és el dejuni. I addueix l'exemple de la serp que, quan s'introdueix en el cos humà, cal abstindre's de menjar per tal d'expulsar-la. Així caldrà actuar per fer front a la força maligna del dimoni, des de l'abstinència de les coses superflues del món. A més, Crist metge prescriu exclusivament la medicina que purga el mal humor i la superfluitat, i indica com cal usar-la.

De la mateixa manera que existeixen moltes malalties, que es curen amb diverses medicines, també Crist recomana medicines diverses. Pel que fa a la malaltia del pecat, que pot ser original, mortal i venial, Da Pisa identifica quatre relíquies, dos superiors i dos inferiors: les superiors són l'enteniment i la voluntat, com a potències de l'ànima; les inferiors són la concupiscència i les potències irascibles. En l'enteniment es troba la malaltia de la ignorància; en la voluntat resideix la malícia; en la part concupiscible, la concupiscència; en la irascible, la malaltia de la ira.

Atés que, com tot just s'ha esmentat, són set les malalties contra les quals Crist ha creat una medicina, ha prescrit de manera anàloga set sagraments, com a remeis i medicines¹⁶ per tal de combatre aquestes malalties: el

---

16 Aquesta idea de considerar els sagraments com a medicines espirituals per a la curació de les malalties es fa palesa ja en Hug de Sant Víctor, en *De sacramentis christiane fidei*: «Vide ergo quod sacramenta Dei *medicinae sunt spirituales*; quae foris corporibus adhiben-

Baptisme, contra el pecat original; la Penitència, contra el pecat mortal; contra el pecat venial, la Unció dels malalts; contra la ignorància, l'Orde; contra la malícia, l'Eucaristia; contra la concupiscència, el Matrimoni; contra la malaltia, la Confirmació: «Si che sono in tutto sette le'nfermitadi, contra le quali Cristo ha posto a catuna sua medicina. Questi sono i sette sacramenti che Cristo ordinò contra queste infermitadi» (LXXIX: 381).

D'acord amb l'equivalència simbòlica entre els sagraments i les malalties que es curen, Da Pisa argumenta que la salut és contrària a la ceguesa i a la malaltia de la natura (LXXIX: 337), per la qual cosa és el Baptisme el sagrament que purga l'ànima del pecat; tanmateix, el Baptisme no pot curar la malaltia de la natura, és a dir, de la carn (Ibídem: 338), que pot ser de dues maneres: una que s'inclina més al mal i una altra que s'inclina al bé, la primera de les quals sanarà de totes les ferides i malalties (Ibídem: 339), ja que en la vida eterna no hi haurà cap batalla entre el cos i l'esperit, només concòrdia, com a efecte de la curació de qualsevol corrupció o concupiscència: «Questa battaglia è sempre nel inferno. Questa natura in vita eterna sarà sanata e *curata perfettamente da tutte le ferite sue e infermitadi*, onde tra'l corpo e lo spirito non sarà nulla battaglia, ma tutta concordia» (Ibídem: 339).

Per a l'home malalt les medicines són un gran remei per a tots els mals corporals; altrament, quan ja és mort, de res serveixen les medicines ni els metges, per tal com el temps de retornar a la vida ja ha conclòs. Així, els pecadors, que per la seua mala voluntat cauen en pecat mortal, només poden evitar aquest destí amb el remei de la confessió, sempre que actuen amb dolor i contrició. És en aquest moment únicament quan Crist pot curar el pecat mortal o exercir com a autèntic metge espiritual (XXVI: 135). La confessió és necessària, doncs, per guarir els pecats, fet que genera més puresa i més devoció. I il·lustra aquesta afirmació mitjançant l'exemple d'un malalt de melsa o d'estómac que recorre al metge, a qui ha d'explicar els símptomes de la seua malaltia per tal de poder curar-se; de la mateixa manera, el metge serà el sacerdot en la confessió, com a imatge de Crist (XX: 104).

Com a exemple d'haver experimentat el dolor corporal i mental de tota la humanitat, en el Sermó LXXX, dedicat a la Passió de Crist, que inicia amb el tema «Tristis est anima mea usque ad mortem» (Mt 26, 38), s'explica de manera metafòrica que Crist és la medicina general per a tots els mals i les malalties del món fins a la fi dels temps; és a dir, seguint la influència

---

tur per visibilem specimen, sed intus animas sanant per invisibilem vitutem» (PL 176, 325).

de sant Agustí, Crist va ser metge i medicina en si mateix. Així, Da Pisa argumenta que Crist no va disposar d'una única medicina, sinó de moltes, que són els sagraments, com a recipients de gràcia i de medicina, que es van conformar en el moment de la Passió:

La Passione di Cristo fu una virtù, *una medicina generale* a tutti i mali, a tutte le nfermitadi di tutti gli uomini del mondo, che fuoro infino dal principio e che saranno insino a la fine del mondo [...]. *Ecce e ordinò Cristo tutte le medicine e diverse per le diverse infermitadi, a modo del medico che non tiene pur d'una medicina, ma di molte.* Questo dicono i santi che sono i sacramenti. *Sacramento suona vasello di grazia e di medicine;* ne'sacramenti, in questi sette vaselli, sono risposte e contengono le medicine e curazioni e faccia le medicine. (LXXX: 383)

Com més hom participa del dolor de Crist, rep més curació (Ibidem: 384), per tal com es fomenten les virtuts i creix la caritat. Crist va sofrir en la Passió totes les penes del món, la tristesa i el dolor; la pena corporal externa, quan va ser batut i açotat, i interna, a causa de la febra i altres dolències provocades per la pena externa. Però la pena mental de Crist, argumenta Da Pisa, va ser infinita, perquè va carregar totes les penes del món, tant les corporals com les espirituals (Ibidem: 385). De més a més, a Crist el turmentaven els mals temporals del món, que eren un impediment per a l'exercici actiu de les virtuts i, doncs, per a la salut de la humanitat.¹⁷

Pel que fa a la Resurrecció de Crist, explica Da Pisa que va esdevindre de matí i no en cap altra hora del dia, perquè Déu és principi i font de llum, per la qual cosa quan ix el sol s'amaguen totes les tenebres; és a dir, amb Crist es va eliminar tota l'ombra i la foscor de les penes i els defectes de la humanitat. D'acord amb aquest raonament referit a la cronologia de la Resurrecció, el predicador italià estableix la semblança amb el bon metge que prescriu les medicines, l'efecte curatiu de les quals depén del malalt, si decideix prendre-les per curar-se; és a dir, quan un metge, com Crist resuscitat, prescriu un medicament, no cura en l'acte, sinó que la curació esdevé quan pren la medicina i aquesta produeix l'efecte esperat. De manera equivalent, Crist va disposar totes les medicines-virtuts i va restablir la salut perfecta en el món terrenal. Altrament, si el malalt-pecador no pren els medicaments prescrits, mai no curarà; consegüentment, i d'acord amb l'al·legoria, la Passió de Crist no tindrà efecte en aquestes persones:

---

17 «Doleasi Cristo di tutti i mali temporali, i quali egli veda ch'erano impedimento a le virtudi, i quali egli veda ch'erano impedimento a le virtudi, e alla salute de l'omo; e di questo avea sommo tormento ne l'anima sua» (Ibidem, LXXX: 389).

Intendi sempre in virtù, come ti dissi del medico, che quando fa la medicina per te, non ti guerisce se non in virtù; ma quando tu la pigli, allora hai la sanitate, ma il medico non ti dà la sanitate se non in virtù. Così Cristo t'ha fatte e apparecchiate tutte le medicine, e ha tolto da noi ogni male e ripostici in ogni salute perfetta, in virtù; ma se tu queste medicine non ti apropi e non prendi, mai non sarai sano, e la sua Passione e meriti saranno vani a te. (XC: 427)

■ 3.2 *Christus medicus* en sant Vicent Ferrer

Als sermons de sant Vicent Ferrer, que predicava amb forta convicció sobre la fi del món i la necessitat d'una conversió de la societat, són nombroses les semblances associades a l'àmbit de la medicina, des del vesant metafòric, així com la correspondència entre el pecat i les obres dolentes com a malaltia, que només es cura amb el remei del nom de Jesús, o amb la pràctica de la medicina atorgada pel bon metge celestial. En tots els casos, segons el frare dominic, per tal de curar una malaltia cal que el malalt presente bona disposició i prenga el xarop o el remei prescrit; només aleshores obtindrà la sanitat (Sanchis ed., 1932: I, 68).

No obstant això, i malgrat la bona voluntat del malalt, existeixen les cadenes de l'ànima, que són els mals costums, un dels quals, contra el qual arremet sant Vicent, és el fet de visitar endevins per buscar curació a un mal o per tal de trobar algun objecte perdut. Aquesta pràctica ha d'evitar-se, segons sant Vicent, per tal com el nom de Jesús atorga el remei a tots els mals, tal com el metge cura als malalts: «No saps tu que Déu ha ordenat que quan has mal que ab lo senyal de la creu, nomenant lo nom de Jesús te deus ajudar, si no has metge?» (Ibídem: 93) De la mateixa manera, quan hom té un fill malalt ha d'acudir a l'església i demanar als preveres que preguen per ell, o resar a casa, fer el senyal de la creu i invocar el nom de Jesús (Ibídem: 114). Altrament, el dimoni pot desencadenar una greu malaltia, com el cas de la dona que anava encorbada, pel fet d'haver estat inclinada al dimoni, com a resultat pel seu mal costum de visitar endevins (Ibídem: 206).

El món, segons sant Vicent, està tot malalt, per la qual cosa necessita metge de manera urgent; és així com el dominic presenta el sermó com a reflex d'un cos malalt (Ysern, 2003: 85) des de la semblança que el món és com una persona, els membres de la qual, que corresponen als estaments de cristiandat, estan malalts: el cap són els senyors, els prelats, que incorren en simonia; els ulls són els doctors, que sostenen plets; les orelles, els confessors, que ara ansien obtindre diners; el nas, les persones devotes que oloren les virtuts de Déu, però actuen amb hipocresia; la boca, represen-

tada pels preveres, fa cantar missa per diners; els braços són els cavallers, que roben als llauradors (Sanchis ed., 1934: II, 37–38).

Contra els mals del món sant Vicent argumenta que la tasca dels predicadors es pot comparar amb la llengua dels gossos, que és medicinal i és capaç de curar les ferides; de la mateixa manera, el predicador valencià estableix la semblança amb els predicadors, que amb la seua llengua, amb la paraula, poden curar els pecats mortals:

Aquests cans són los preycadors, mas més hi ha: que els cans han llengua medicinal, que si a hun ca han donat una coltellada, sol, no li cal anar a metge, que ell mateix lleparà guarrà la sua nafra. E axí han a fer los preycadors, car ab la lengua han a lepar les nafres del peccat mortal [...]. La lengua del ca, ço és, del preycador, la ha guarida. (Sanchis ed., 1934: I, 269)

Endemés, ben sovint explica sant Vicent els vicis capitals a partir del recurs a la metàfora de les febres del cos. En aquest sentit, els pecats capitals corresponen a set tipus diferents de febres en els sermons: la primera febra és *continua* (avarícia que ni de nit ni de dia deixa al pecador), la segona és *quotidiana* (gola, pecat que torna cada dia), la tercera és *terçana* (accídia), la quarta és *quartana*, que dura molt de temps (supèrbia), la cinquena febra és *efímera*, que comença i ha de concloure el mateix dia (ira), la sisena és febra *eràtica*, sense cap ordre d'aparició (luxúria) i la setena febra és anomenada *èthica* (enveja), que significa sentir dolor del bé del proïsme (Sanchis ed., 1932: I, 215–225).

De la mateixa manera que Déu ha format la persona i l'ha creada a imatge i semblança seua, l'ha dotada de cinc senys corporals, a més d'atorgar-li salut corporal i espiritual: «com nos dóna si mateix en la òstia sagrada, e *sanitat al cors e a l'ànima*, quantes gràcies nos dóna!» (Ibidem: 173) Així mateix, estableix una semblança entre el nom de Jesús, que és medicinal, tal com l'oli escampat.¹⁸ Segons sant Vicent, Jesucrist es mostra com un bon metge i actua com a tal:

Donchs, Jesuchrist *se mostra com a metge*, e té les maneres dels metges quan vol guarir lo peccador. Ara a la pràctica. Quant hun metge vol guarir hun malalt, primo, ell vol veure si lo malalt està en casa escura, tantost ell fa encendre una candela, e pren-la en la mà, e va-se'n al malalt, e guarde-li la cara, Axí fa Jesuchrist quan ell vol guarir un malalt per

---

18 «L'oli és medicinal, specialment oli de oliva, e serveix a moltes malalties; axí lo nom de Jesús, que a tota plaga és bo, si tu hi has devoció [...]. Com se farà aquest empastre? Ab lo senyal de la creu, nomenant lo nom de Jesús, emperò ab espau, pensant en la passió de Jesuchrist, devotament e calt, axí com fa lo metge» (Sanchis ed., 1934: II, 174).

peccat mortal: primo, ell encén la candela, e guarde'l. E quinya és esta candela? Quan ell done a la persona conexas de sos peccats... (Ibídem: 95)

A partir d'una explicació detallada i força ordenada de les virtuts i pràctiques del metge professional, sant Vicent exemplifica el mode segons el qual Jesucrist actua com a metge: encén la llum de la consciència dels pecats; analitza el pols, quan hom té dolor o contrició dels pecats comesos; després analitza l'orina, que tindrà la correspondència en la confessió. Aquesta orina, és a dir, la confessió, per extensió de la metàfora, ha de ser clara, atés que els pecats s'han d'expressar clarament i sense omissions. De la mateixa manera, i com a resultat del reconeixement mèdic representat per la confessió, el bon metge prescriu una dieta,¹⁹ que en aquest cas ordena el confessor, la penitència. Després li dona el xarop, com a restitució del mal comés, i li recepta la medicina de menjar carn tan delicada com el mateix cos de Crist en sagrada forma, per tal de curar els mals totalment.

En un dels sermons llatins, concretament, predicat en la Domenica XVI després de la Pentecosta, el sermo CLXXXII, que té per títol «De Christo medico, adhibente decem curas pro animarum curatione», sant Vicent estableix que Crist és el metge que cura de deu maneres: amb la suor, per les llàgrimes de contrició; amb el vòmit, associat a la confessió;

---

19 En aquest punt cal establir la comparació gràfica de la pràctica de Crist amb el metge professional en Roís de Corella, al *Quart del Cartoixà*, que tot i partir de la versió llatina de Ludolf de Saxònia amplifica i embelleix la comparació de Crist com a curador i portador de la salut perfecta. De la mateixa manera que el metge professional, Crist va prescriure les medicines per a la curació de la humanitat amb diversos mètodes: dieta, exercicis corporals, letovaris, suor (en l'oració a l'hort de Getsemaní), empastres, uncions, cautiris, xarops, música, sagnies i purgues: «De gran e alta perfecció fon aquesta sexta paraula, significant e mostrand que *totes les medicines eren acabades e perfetes per a la redempció e reparació de natura humana, e axí com lo bon metge al malalt aplica tots los remeys que per art de medicina aplicar-se poden*, e seria admirable metge aquell qui prenent ell per *lo malalt les medicines atengués lo malalt sanitat perfecta*, axí nostre Déu, Senyor e metge pres les nostres medicines per guarir en nosaltres les nostres malalties. Los mals e infirmitats en los malalts guarexen per dieta, per corporal exercici, per letovaris, per suor, per empastre, per uncions, per cautiri, per exarobs e purga, per música, per sagnia. Primerament, per dieta dejunà lo Senyor quaranta nits e dies, e moltes vegades per pobretat e misèria ab los seus pobrellets dexebles. Segonament, per corporal exercici acaminà descalç o mal calçat a peu, circuhint les viles e castells de la terra de Judea. Tercerament, per letovari, quant ell pres e donà als seus apòstols e a tota la santa Sgleia lo seu sacratíssim cors en lo sagrament de la eucharistia. Quartament, per suor, quant suant regà l'ort de Getsemaní de la sua sanch preciosa. Cinquenament, per empastre, quant la sua cara deífica li velaren. Sisenament, per uncions, quant de abominables, sützies scopines la macularen» (ed. 2020: cap. 42, 222–223).

amb la dieta, a través de la temprança; per unció, mitjançant l'oració; per abstinència, amb l'almoïna; per cauteri, amb la tribulació; per clisteris, mitjançant la remissió de les injúries; pel somni, mitjançant la contemplació; per exercici, mitjançant la seua obra; i per medicina, a través de la Sagrada Eucaristia, que és el millor remei de curació: «Nam Christi *ultima medicina*, et aliis melior est communicare et manducare corpus et sanguinem Christi» (ed. 1729: II, 590).

Una altra semblança amb el tema de Crist com a metge es refereix a l'aparença mateixa de la sagrada forma; el metge prescriu unes píndoles, que tot i que sovint presenten forma negra, les cobreix amb una capa blanca, de tal manera que el malalt només veu la part externa. Així mateix, quan es comulga, no es veu el cos de Crist, perquè, com a bon metge, ha establert el millor remei per tal que ningú pugua percebre que menja carn humana, sinó que tan sols és conscient de la blancor de la forma, mitjançant el misteri de la transsubstanciació que esdevé en l'Eucaristia:

E Jesuchrist *fa axí com lo bon metge*, que quan ha en sa cura alguna bona persona, hom o dona, que és delicat, per tal que guaresca, ordonar li ha una purga de pí·lodes, que són comunament negres [...] Donchs, què fa lo metge? Per tal que no li done fasti, cobreles-li ab una òstia; e ell, quan la rep, veu la òstia, e no veu la negror, ne sent la sabor, e axí reb la purga, e après obra-li. Sus axí ha fet Jesuchrist. Oo, *com és bon metge!* Per tal que degú no se'n pugua escusar de rebre'l, és cubert dins aquella blancor, car alguns ne haurien fasti de menjar carn de home; mas ell hi ha donat bon remey. (Sanchis ed., 1932: I, 260–261)

■ 3.3 *Christus medicus* a l'*Spill* de Jaume Roig

Més enllà de l'àmbit de la predicació de masses, el tòpic del Crist metge s'exemplifica en la literatura de caire didàctic i moralitzant, com és el cas de l'*Spill* del metge valencià Jaume Roig (1460), obra escrita en més de 16000 versos en la forma poètica de les noves rimades, amb un contingut dividit en quatre blocs o parts principals, la tercera de les quals, que abraça més de 9000 versos, situa el lector en la visita en somnis del savi Salomó que, conscient que la malaltia més crònica que pateix el protagonista és la malaltia d'amor,²⁰ a causa de les desgràcies sobrevingudes pel contacte amb les dones, assumeix el càrrec de metge professional, mitjançant el recurs al somni al·lisonador, capaç de curar els símptomes de la malaltia.

---

20 Els teòrics de la medicina defineixen el terme amor relacionat amb *Heros* i aquest tipus de passió, o *fantasia*, que altera la virtut imaginativa (Wack, 1990: 214).

A més d'aquest exercici professional, representat en la figura del savi Salomó, les dolències del protagonista només podran trobar el remei eficaç amb la recerca d'una «medicina vera, divina» (vv. 12015–12016), en uns versos en què hom atorga sentit a la lectura metafòrica de la medicina espiritual, segons la qual és Déu qui guarirà els malalts que li supliquen devotament.

D'acord amb la metàfora de la malaltia identificada com a pecat i de la curació o la salut, com a virtut atorgada per Déu, s'evidencia a l'*Spiil* que tant la salut corporal com l'espiritual són governades pel «ric metge», Déu, en qui s'estableix una unió de l'exercici mèdic, tant professional com alternatiu; és metge, però també aromatarí, ungüentari i cirurgià, aspecte en què, com s'ha esmentat anteriorment, no incideixen els textos sagrats, per tal com assimilen que el cirurgià és qui produeix dany en el malalt. El metge Déu és superior als hòmens de religió, els seus subdelegats («metges, prelats», v. 10901).

Ell és rich metge,
aromatari
he hungüentari,
cirurgià. (vv. 12104–12107)

Contra els pecats, el savi Salomó aconsella el bany set vegades, d'acord amb els set pecats capitals, ara identificats, com «astrosies» o desgràcies; l'aigua de curació és el riu Jordà,²¹ metàfora de confessió, on també Jesu-

---

21 Per a Giordano Da Pisa, Déu no para esment en la bellesa del cos, sinó que admira la puresa de l'ànima, per la qual cosa ha administrat un remei per llavar-nos i purificar-nos: l'aigua. Mitjançant aquest remei es va curar de la lepra Naaman de Síria, per virtut de Déu, després de llavar-se set vegades en el riu Jordà. Immediatament va quedar curat de la malaltia i va rebutjar totes les riqueses i la vanitat del món, l'or i l'argent. Aquesta és una figura (XXXVII: 192) del Nou Testament, que anuncia el Baptisme en l'aigua, que té la virtut d'esborrar tots els pecats i deixar l'home amb la puresa dels àngels. Però aquesta aigua només es pot rebre una vegada, per tal com el riu només és un: la gràcia de Déu, sense la qual cap pecat es pot llavar, ni es pot curar cap malaltia. A més, segons Da Pisa, Déu ha conformat set rius per a la humanitat, seguint amb la semblança de les set vegades en què Naaman s'hi va introduir. Aquests rius són: la penitència (dolor dels pecats), la vergonya (en la confessió), la beneficència (en les almoines), l'abstinència (dejuni), la saviesa (contemplació), la ciència (doctrina i ciència espiritual) i la pobresa o tribulació, que es resumeixen en un riu principal, la gràcia de Déu, curadora i vivificadora. Aquesta és l'aigua que Crist va donar a la samaritana, una aigua de la qual ja no tindria més set, la vida eterna, perquè en Crist es troba l'aigua vertadera, de la qual es pot associar la humanitat (LXIV: 317).

cris va ser batejat per Joan el Baptista. D'aquesta manera, llavant-se set vegades, és a dir, confessant els set pecats o vicis capitals, serà curat del pecat mortal:

Ves set veguades,
per set errades,
set dolenties,
set astrosies
que són en tu,
llava't tot nu
al flum Jordà. (vv. 12165–12171)

Front als vicis o pecats-malalties, la medicina vertadera, que té l'essència en l'aigua purificadora, s'explica a partir de la Passió, sobretot en el moment de la crucifixió, en què la llança va ferir el costat de Crist. Aquest fet es pot interpretar també en clau metafòrica: el senat vell està simbolitzat pels apotecaris o usuraris que no van acceptar les receptes del crucificat. Obert el seu cos, metaforitzat com l'armari o «sagrari de deïtat», Crist va prescriure les set medicines o virtuts del cristià, que es divideixen al text en quatre graus, seguint la divisió humoral de la medicina hipocràtica, segons la qual l'harmonia saludable del cos depèn de l'equilibri actiu dels quatre humors (sang, flegma, bilis groga, bilis negra):

Hubert l'armari
de deïtat,
per pietat
al nou sacrari,
antidotari
novell donà,
hon ordenà
set medecines,
ab set divines,
spirituals,
no naturals
propietats,
ab calitats
ben divisades
he graduades
a quatre graus
—tres per tres claus,
quart per la llança—
ab sa balança
just dret pesades. (vv. 14318–14337)

En la lectura metafòrica de la passió de Crist els quatre graus representen els tres claus i la llança. Aquest sagrari o armari²² medicinal atorgarà les quantitats terapèutiques justes perquè els unguentaris-prelats preparen les dosis per a la curació de les malalties espirituals del poble. D'acord amb l'explicació teològica de la medicina espiritual, en el moment de la Crucifixió, la sang que es vessa del costat nafrat per la llança és barrejada també amb aigua (vv. 14166–14174), que assumeix propietats curatives, com també és el símbol que va permetre la inversió del sistema universal de *vitia* en *virtutes*, en el Diluvi universal (vv. 14180–14187); Ezequiel va prometre una font d'aigua viva per «denejar», curar, els delinqüents (vv. 14214–14221); Crist va donar a l'aldeana de Sicar aigua de vida (vv. 14267–14271) i va curar un cec de naixement en rentar-se a la piscina de Silohé (v. 14265).

Déu eixampla i atorga, com a franc sequier,²³ l'aigua i la salut a tots per igual. El treballador-fidel que ha oït la seua doctrina i la treballa, la posa en pràctica mitjançant l'exercici de bones obres. La forma d'aconseguir la fe sense cap mèrit de vida exemplar és a través del Baptisme, on l'aigua purificadora (Ef 5, 26) suposa l'entrada del cristià al món espiritual en plena salut anímica, com a fill elegit de Déu. Per tant, el Baptisme i la Confessió són les dues medicines vertaderes, divines, per les quals es curen els pecats mortals del malalt-cristià i atorguen l'aigua saludable, que transcorre amb fluïdesa pels canals i séquies de l'aqüeducte diví.

Més enllà, doncs, de les receptes bàsiques per allunyar l'home dels perills de la carn, com són les dietes o les disciplines al servei de la continença, a l'*Spill* es fa palesa l'existència d'una medicina vertadera, divina, en què els malalts han de seguir els preceptes i diagnòstics recomanats per assolir la salut interior.

22 Vegeu la imatge del pit de Jesucrist com a armari medicinal i lloc on es guarda la ciència i l'essència de la curació autèntica, en Uberty de Casale: «*O pectus suavissimum sacratissimum boni Iesu, sapientiae eterne et thesaurorum gratie contentium armarium, quis te privavit respiracione vitali?*» (*Appendix I, AVCI*, IV, c. 22, Eiximeno, 1986: 115). Més endavant, en aquestes mateixes pàgines reprendrem la imatge del pit de Crist en Isabel de Villena.

23 L'explicació de la difusió de la gràcia de Déu en els fidels mitjançant aquesta metàfora de l'aqüeducte o de les séquies que condueixen l'aigua «de la salut» presenta una glossa transliterada del sermó de sant Bernat, *De aquaeductu*, on la font de Déu descendeix per l'aqüeducte de la via celestial: «*Derivatus est fons usque ad nos, in plateis derivatae sunt aquae, licet non bibant alienus ex eis. Descendit per aquaeductum vena illa coelestis, non tamen fontis exhibens copiam, sed stillicidia gratiae arentibus cordibus nostris infundens*» (*PL* 183, 440).

■ 4 El *Christus medicus* i la metgessa espiritual en la *Vita Christi* d'Isabel de Villena

Cal partir del fet, en aquest punt, que la *Vita Christi* (1497) d'Isabel de Villena dista molt de poder considerar-se un text en defensa de les dones, com a possible resposta a les imatges denigratòries de l'*Spill* de Jaume Roig (Peirats, 2019), immerses en un context misogin al servei de garantir la moralitat. Per consegüent, a la *Vita Christi* la devoció com a oració interior es presenta mitjançant un estil afectiu, influenciat per les idees de la *Devotio Moderna*,²⁴ introduïdes a la Corona d'Aragó per Antoni Canals. Aquesta devoció interior constitueix un mitjà de fomentar la contemplació i l'oració inflamada, amb el recurs a les escenes quotidianes que es presenten amb l'embolcall de recursos retòrics diversos, que pretenen reconstruir les escenes de la vida de Jesucrist que mai no haurien pogut llegir-se en cap text sagrat ni canònic anteriors.

De més a més, aquest model de meditació està adreçat a les monges clarisses del convent de la Trinitat,²⁵ en primer terme (Escartí, 2011), en qui, pel fet de ser dones, a més de seguir la figura de Crist com a model de perfecció, adquireix un major relleu la presència de la imatge femenina, tant d'aquelles dones a les quals calia administrar justícia amb la clemència divina pels actes comesos (Peirats, 2019) com de les més acostades a la vida de Crist, com santa Anna, Maria Magdalena i la mateixa Mare de Déu. D'aquesta manera, es reforça la maternitat, el penediment, la devoció autèntica i l'amor maternal, que despertarien entre les clarisses de la Trinitat una passió i una sensibilitat que permetrien la contemplació interior.

Com a exponent màxim de la metàfora generada al voltant del *Christus medicus*, en la tradició de les vides de Jesucrist, serà Isabel de Villena qui a la *Vita Christi* empre la metàfora amb major recurrència que les *vitae* anteriors, que insisteixen més en el vessant de Crist com a taumaturg, d'acord amb

---

24 Aquest moviment espiritual, que va sorgir al segle XIV als Països Baixos, va ser impulsat per Gerard Groote (1340–1384) i pel seu deixeble Florenci Redewijns (1350–1400), i es va concretar en l'associació dels «germans de la vida comuna» i en els canonges agustins de Windesheim. Algunes de les característiques de la *devotio moderna*, segons García-Villoslada (1956), s'emmarquen en un cristocentrisme pràctic, basat en la humanitat, d'inspiració en sant Bernat, i en la imitació en la figura de Crist, sinònim de perfecció, com a nucli de la seua espiritualitat (Peirats, 2019).

25 A més d'adreçar-se a les monges del convent de la Trinitat, a les quals pretenia adoctrinaren i induir a la contemplació (Escartí, 2011; Peirats, 2019), en segona instància, la *Vita Christi* s'adreçava a la resta de lectors que necessitarien incrementar la devoció o, en termes del mateix Fuster (1995: 52), serien «igualment ingenus i devots».

els testimonis de la vida pública que es recullen als evangelis. La metàfora de Crist com a metge i sanador de les malalties de la humanitat arriba al punt àlgid en nombrosos contextos: en primer lloc, i en el capítol en què s'explica la pujada de la Mare de Déu al temple pels 15 graons en què recita els cinc primers psalms del *Canticum Gradum*, argumenta que la fusta d'aquell cedre en què serà crucificat Crist serà medicina per curar la humanitat.²⁶ I continua el registre metafòric en què s'evidencia que Crist sofrirà les penes per tots els pecats comesos, atès que a causa d'haver sigut malalt, pot curar:

los patiments que als hòmens són justament deguts per los pecats propis, vós, misericordiós Senyor, los pendreu en la humanitat vostra, qui serà sens nenguna culpa, e així serà feta pau entre vostra majestat e natura humana, car soles les *vostres nafres e blavures basten a guarir les cruels malalties sues. Així, Senyor, sia de vostra mercé fer-vos malalt*, per donar vida als tribulats fills d'Adam. (cap. 7: 68)

Un altre dels capítols en què segueix el fil conductor la metàfora del metge que prescriu la medicina perfecta té lloc després del moment de l'anunciació de l'arcàngel Gabriel, en què la noble Paciència, presentada en la forma de donzella al·legòrica, suplica a la Senyora l'honor de concebre el Fill de Déu, alhora que argumenta que amb la sang del seu Fill no caldrà al món cap altre remei ni medicina: «Lo Fill que us és ofert, car de la impreciabile sang sua s'ha de fer lo restaurant a guarir natura humana, e altra medecina nenguna no hi és bastant [...] no els vullau tardar pus *aquesta singular medecina*, en la qual està tota la salut sua» (cap. 29: 119).

I no tan sols receptorà la medicina adequada per a cada mal de la humanitat, sinó que el Fill de Déu coneixerà les virtuts de totes les herbes medicinals o remeis per tal de curar qualsevol dolència. Aquesta virtut de Crist s'explicita en el capítol de l'adoració dels Reis Mags, on s'argumenta que l'encens simbolitza el fet que Crist seria el gran sacerdot que se sacrificaria per la salut humana; a més, s'adueix que la mirra es trobava ja en aquell temps en la muntanya en què es podien collir herbes virtuoses i medicinals per guarir totes les tribulacions. I, en aquest context, insisteix Isabel de Villena en el fet que va ser la Mare de Déu qui primer va collir i va conèi-

---

26 «E l'escorça d'aquest cedre gloriós, ço és la humanitat assumpta del Fill vostre, serà tan batuda e turmentada fins llance tota la medul·la que dins té amagada, ço és, la sua impreciabile e divinal sang. Aquesta sola medicina basta a guarir l'home; aquesta és estada desitjada e demanada del començament del món ençà» (cap. 6: 66).

xa aquestes herbes medicinals, perquè va ser partícip del dolor del seu Fill (cap. 74: 192).

D'acord amb la virtut de Crist com a salvador de la humanitat, simbolitzada ja des del moment de l'adoració dels Reis mitjançant l'encens, es deriva el fet que només Crist pot atorgar salut espiritual. D'aquesta manera, Maria Magdalena impreca no tan sols salut corporal, sinó, sobretot, espiritual: «no deman salut corporal; major cosa deman e de més vos vull ésser obligada que aquells a qui haveu donat salut corporal» (cap. 119, 265); també Crist serà motiu de salut espiritual per a la seua àvia Anna, qui tot just contempla el seu nét troba consolació i pau: «ara que he vist a vós, vida de la mia ànima, tota dolor és de mi partida, car vós sou consolació e salut mia» (cap. 95, 227).

Tot i que en les diverses escenes dels evangelis Crist mai no s'atribueix el qualificatiu de «metge», tal com ja s'ha explicat en les pàgines precedents, a la *Vita Christi*, l'abadessa permet que Crist mateix pronuncie en primera persona la metàfora del «metge espiritual». Cal ressaltar, a mode d'exemple, la resposta a les lloances pronunciades per una criada de santa Marta, on anuncia que ell és el vertader metge, fet que genera confusió i indignació entre els fariseus: «Lo qui és posat en dolors redueixca a memòria lo que és escrit: *Dominus sanat langores tuos*. Car, sabent que *jo só lo verdader metge*, recorerà a mi e *prestament haurà salut*» (cap. 123: 272). Així mateix, explica Crist que la seua paraula és medicina²⁷ que cura tota malaltia espiritual, perquè qui estiga en tribulació serà consolat, tal com esdevé en el passatge en què, passant per Samària, arriba al pou de Jacob i es troba la samaritana, a la qual dóna aigua de vida i actua com a metge vertader, capaç d'atorgar salut espiritual.²⁸

En altres contextos Crist assumeix també l'atribut de curador de les ànimes i, en concret, de metge, capaç de curar totes les malalties, tret de la presumpció, és a dir, el menyspreu pel proïsme. Aquesta virtut divina s'evi-

---

27 «Aquesta paraula divina és la verdadera manera que en la boca de cascú ha la sabor que vol; és *medecina general a tota malaltia espiritual*, car lo qui és tribulat, recordant aquella paraula del psalmista, qui diu, en persona mia: *Invoca me in die tribulationis, eruam te, et honorificabis me*. Serà aconsolat creent certament que a mi em plau ésser demanat per lo atribulat en lo dia de la major angústia sua, e d'aquella lo vull delliuar, puix que done a mi l'honor de la victòria, creent que jo sols li puc ajudar» (cap. 123: 272).

28 «¡Oh, dona! ¡Si tu sabies quanta gràcia és aquesta que tu has hui trobada, que lo Fill de Déu t'escometa de noves e segede la tua salut! ¡Oh, si coneixies qui és lo qui et parla e demana a beure, ab quant ànimo tu demanaries a ell que et donàs aigua viva!» (cap. 124: 274).

dencia en el passatge en què, com a resposta a les murmuracions del fariseu pel fet de deixar Maria Magdalena llavar-li els peus, argumenta que qui actua amb presumpció «té la malaltia coberta e molt difícil de guarir», i «estimant-se sa ignores lo metge» (cap. 120: 267). És a dir, tot i creure que té l'ànima neta, el presumptuós ignora la facultat del metge, que hauria de curar aquesta greu malaltia. De més a més, cal parar esment en el capítol en què Crist arriba a Jerusalem i es presenta als doctors de la llei, que menyspreen la seua predicació; tot i que no accepten les seues paraules, continuarà predicant «per guarir la salut de les ànimes» (cap. 116: 258). També haurà de fer front a la malícia i a l'enveja dels jueus, després de la resurrecció de Llätzer, en què Isabel de Villena es refereix a Crist com a «piados²⁹ metge».

En tornar de Jerusalem, tot just després de percebre la malícia dels fariseus i dels prínceps de la sinagoga, Crist s'atribueix el qualificatiu de metge, i pronuncia un sermó, que inicia amb el tema «Hierusalem, Hierusalem, convertere ad Dominum Deum tuum» (Jr 4), per tal de conscienciar els seus receptors que Jerusalem necessita ser curada, perquè no ha acceptat cap metge, sinó que ha perseguit els metges espirituals tramesos per Déu. D'aquesta manera, com a metge espiritual, avisa que Jerusalem no curarà de la seua greu malaltia, sinó que empitjorarà, per voler matar-lo, tot i ser el «principal metge»:

Hierusalem, Hierusalem, convertere ad Dominum Deum tuum. Volent dir: ¡Oh, ciutat de Jerusalem! Converteix-te e gira't a conèixer e amar lo teu Déu e Senyor, e a estimar los seus beneficis: no oblidés així del tot la tua salut. *Quomodo sanaberis nullum ad te medicum pervenire permittis.* ¿Com poràs tu ésser sanada, ciutat desolada, que negun metge venint a tu has acceptat, ans los has morts e perseguits? *Omnes medici spirituales in te defecerunt, et tu curata non es;* car tots los metges espirituals a tu tramesos per lo meu Pare e per mi han defallit en tu, donant a ells cruel mort, e tu no restes curada, ans augmenta la tua malaltia, que deliberes matar a mi, qui so lo principal metge a tu tramés per lo Pare meu. (cap. 139: 308)

Front als pecats als quals ha de fer front, Crist argumenta que no existeix cap sacrament de tanta dolçor i sabor com la Penitència, amb la qual es purguen els pecats de l'ànima i augmenten les virtuts. Si Déu troba l'ànima indisposta, fet que suposa una ofensa i una irreverència, la medicina del cos de Déu, en l'Eucaristia, podrà esdevindre un verí mortal. En aquest sentit, i

---

29 «E los maliciosos encengueren tan gran foc d'ira e d'enveja en lo cor dels fariseus, recitant e contant lo dit miracle, que ja d'aquí avant no hagueren negun repòs, ans anaven així com a frenètics, no podent cobrir la malícia e ràbia que tenien *contra aquell piados metge*» (cap. 131: 292).

per tal d'acostar-se a aquesta medicina amb l'ànima neta, el cristià ha d'haver experimentat una autèntica contrició i un sincer penediment, i s'insisteix en el fet que les llàgrimes vencen totes les culpes anteriors. Per tant, no existeix medicina més digna i segura per a la curació espiritual que la contrició («no hi ha *medicina pus pròpia* a guarir les nafres de l'ànima», cap. 148: 330).

Per tal de vèncer totes les culpes i els vicis de la humanitat, a la *Vita Christi* s'evidencia la resposta humana, de dolor i de set, que va experimentar Crist en pronunciar la cinquena paraula, en el moment de la Crucifixió, en què es va mostrar turmentat i amb desig d'aconseguir la salut espiritual de la humanitat, per la qual moria:

E, continuant los seus vituperis e escarns, turmentaven-lo de llengua. E lo Senyor, veent la crueltat d'aquella gent, creixent en molta dolor, volgué mostrar *la set e desig que dins tenia de la salut de les ànimes per les quals moria*, e la set natural que tan cruament lo turmentava. (cap. 184: 403)

En diversos contextos de la *Vita Christi* són altres personatges els que, en referir-se a Crist, el consideren com a administrador de la salut del món: sant Josep, Adam, Maria Magdalena, sant Tomàs, sant Miquel i la mateixa Mare de Déu. Al voltant de la virtut curadora de Crist com a metge es pronuncia sant Josep, quan la Mare de Déu és avisada de fugir a Egipte, perquè Herodes tenia la intenció de matar el seu Fill. Josep, que percep la devoció de la mare, reconeix que, amb la seua presència, el Fill curarà la terra³⁰ de totes les malalties. Adam, d'altra banda, adora el sagrat cos de Crist crucificat, del qual afirma que «penja la salut nostra e de tot lo món» (cap. 202: 429).

Pel que fa a Maria Magdalena, a propòsit de les nafres dels peus de Crist, els atribueix la metàfora com a espills de vida, on es troba la medicina a tot mal, i pou d'aigua de vida,³¹ alhora que exhorta els pecadors a

30 «Ara, Senyor, visitant la dita terra, *guarreu aquella de totes les malalties sues ab la medecina de la vostra real presència*. Ara, Senyor, poran dir los dits habitants d'Egipte lo parlar d'Osee, profeta, qui diu: Percutiet nos et curabit nos, visitabit nos et suscitabit nos. Volent dir: Aquest Senyor nos ha abatuts e ferits, e *ell mateix nos ha curats*; e, visitant-nos, per sa clemència nos ha ressuscitats» (cap. 82: 207).

31 «Oh, germans meus, tots justats, malalts e sans! ¡Veniu! ¡Llançau-vos als peus del meu Senyor! ¡Sentiu les dolors sues! ¡Contemplau aquestes nafres dels dits peus, qui són dos espills de vida! ¡Ací veureu clarament los defalliments vostres, e *trobareu medicina pròpia* a cascú d'aquells! ¡De ací poareu diversitat de llàgrimes; d'aquí traureu aigües no conegudes, dolçors recontables! ¿Qui em separarà d'aquests gloriosos peus?» (cap. 221: 455).

plorar per aquell que ha destruït el pecat, a qui qualifica de «gloriós metge»: «Veni e feu gran plant de la mort d'aquest gloriós metge, qui tota la sang sua ha despés en medicines per a la salut nostra» (cap. 221: 454). Després de la Resurrecció, sant Tomàs, que segons l'abadessa de la Trinitat, en acostar la seua boca en la nafra sagrada, perd la capacitat de parlar, per la dolçor que sentia, es refereix a Crist com a administrador de la salut humana (cap. 249: 504).

Sant Miquel, que porta el pal·li, confeccionat amb brocat carmesí amb huit bordons d'or, a mode de recreació d'un ambient reial del cel empiri (Ferrando, 2015), veu com al cel ja habita el patriarca Abraham, que fa reverència al príncep Miquel, i tots dos reben Joaquim al sisé bordó, molt a prop del nét ressuscitat. El príncep Miquel conclou aquesta distribució de les cadires celestials amb una exaltació de les virtuts de Crist com a metge, per tal com guareix a tots aquells que s'hi acosten amb llàgrimes de contrició. Els mèrits de les seues nafres, ungides amb els unguents de la mort i de la Passió, sanen totes les malalties, per incurables que puguen resultar.³²

La Mare de Déu, en l'extens plany pronunciat sobre el pit i la nafra del costat obert³³ del seu Fill, en què abunden les exclamacions de dolor i la metàfora continuada, que esdevé al·legoria, qualifica el seu pit traspassat per la llança, en primer lloc, com a botiga d'especieria, on es troben els

32 «Car aquest rei dels reis, de qui hui festivam la sua resurrecció, sana e guareix les nafres fetes en l'ànima per lo pecat, sols que lo pecador, ab llàgrimes e contrició, demane ésser guarit. E tantost per sa clemència són lligades e embenades les dites nafres, e ab molta dolçor untades ab aquells engüents preciosos dels infinits mèrits de la passió e mort sua, que sanen e guareixen totes malalties, per incurables que apareguen» (cap. 235: 476).

33 «Car, sens comparació és major lo delit espiritual que sent l'ànima que dins aquest palau reposa, en un dia, que tots los plaers que pensar-se poden. ¡Oh, Fill meu, que aquesta nafra gloriosa és botiga d'especieria! Ací es troben los singulars cordials e medecines a guarir tota natura de malalties; e per ço, Senyor, nengú no preix sinó qui a vós acostar no es vol. ¡Oh, ànimes devotes! ¡Mirau quant excés d'amor e caritat vos ha hagut lo meu tan amat Fill! Patet archanum cordis per foramina corporis. Car, obrint lo seu costat, vos ha mostrat les riques e tresor del seu misericordiós cor, qui és ple de dolçor e clemència e de suavitat inestimable. *Quam excusationem habet qui in odorem unguentorum horum non currit.* ¡Oh, de quant serà culpable qui aquesta singular olor e dolçor de preciosos unguents no sent ne en té cura! Aquest és l'hort tancat e la font sagellada que Salamó véu quant dix: *Ortus conclusus, fons signatus.* La porta d'aquest hort és verdader menyspreu de totes coses que al cos poden dar delit, car nunca l'ànima reposara dins aquest hort fins l'hom de tot haja avorrit si mateix e ses pròpies voluntats. Lo sagell d'aquesta dolça font s'emprenta en aquella cera gomada de vera devoció que fa regalar l'ànima en que es troba e aparéixer en ella aquelles armes del rei crucificat, emprentades e pintades per contínua recordació. ¡Oh, que aquesta és la piscina on guareixen los malalts, no solament un, ans infinits! Negú no hi entra ab verdadera fe que tantost no guareixca» (cap. 220: 452-453).

cordials o remeis, els medicaments necessaris per a la curació de totes les malalties del món. Les medicines que emergeixen del pit de Crist seran les virtuts. El seu costat obert ha mostrat riqueses i el tresor del seu cor ple de clemència és definit amb les imatges *hortus conclusus* i *fons signatus*.³⁴ La porta d'aquest hort tancat és el menyspreu de les accions supèrflues que atorguen delit al cor, amb la qual cosa l'ànima mai podrà descansar dins d'aquest hort, fins que haja renunciat a la vanitat del món; el segell de la font s'empremta amb la cera de la devoció. El pit és també la piscina on guareixen tots els malalts que mostren vertadera fe. Per tant, en aquest seguit de metàfores el pit de Crist és, per a la Mare de Déu: armari de tresors divinals, botiga d'especieria, armari medicinal, tresor de clemència, hort tancat, la porta del qual és el menyspreu de la superfluitat del món, font segellada amb cera de devoció i piscina curativa dels malalts.

La metàfora del *Christus medicus* es fa extensiva també als successors, tot just ressuscitat Crist, als quals deixa la facultat de convertir-se en «metges espirituals i corporals», per tal de curar tota malaltia: «E vull que siau metges espirituals e corporals, car ab lo sol tocament de les mans vostres guarreu tota natura de malalties» (cap. 250: 506). A més del metge espiritual, que cura a qui acudeix amb penediment i devoció autèntica, a la *Vita Christi*, doncs, el tòpic s'aplica també als apòstols, com a successors de Crist.

Cal encara puntualitzar que, des del vessant novedós que s'evidencia a la *Vita Christi* en el context de la tradició de les vides de Jesucrist, pel fet d'atorgar major rellevància a la figura femenina, assoleix el punt màxim d'especificació no tan sols la metàfora del Crist metge, sinó també la figura de la Mare de Déu, considerada com a «metgessa de la humanitat», mitjançera i model de perfecció a seguir per les monges, que són dones, i seran curades en primer lloc per la Verge, a la qual han d'imitar en virtuts. Aquesta especificació del tòpic del *Christus medicus* es fa palesa en diversos contextos de l'obra, en què s'al·ludeix a la Verge com a porta i carrera de salut (cap. 23: 111) o que en «la paraula sua està tota la salut humana» (cap. 32: 123).

Nogensmenys, el tòpic adquireix major pes específic a la *Vita Christi* en els capítols 45 i 46, que estan emmarcats pel to al·legòric, a partir de la metàfora continuada, referida als dotze parells de guants, ben guarnits, que sant Miquel presenta a la Mare de Déu, amb els quals tan sols amb un tocament podria curar dotze malalties espirituals. En aquests capítols la

---

34 Vegeu també aquests símbols a l'*Spill* de Jaume Roig (v. 11177), a partir de la intertextualitat amb l'*Speculum Humanae Salvationis*, c. 3b, ja anunciats en el Ct 4, 12: «Ets un jardí tancat, germana meua, esposa: un jardí tancat, una font segellada».

Verge esdevé metgessa de la humanitat, a qui s'atribueixen diversos qualificatius i isotopies lèxiques, sota formes diverses, fet que cohesiona l'estil dels dos capítols esmentats: «metgessa singular, metgessa excel·lent, metgessa nostra, metgessa de natura humana»: «vós sou *la gran metgessa de natura humana* e haveu de guarir totes les malalties d'aquella, e a cascuna malaltia que us serà presentada, vostra mercé se posarà sa manera de guants per pus piadosament contractar aquelles» (cap. 45: 141).

En concret, la descripció al·legòrica de les dotze malalties que l'aplicació dels guants permet curar arriba al màxim detall, en què s'associen els colors dels guants, les malalties corporals i els vicis per a una curació espiritual efectiva:

- La hidropesia, acumulació anormal d'humor aquosa en una cavitat del cos o en el teixit cel·lular (*DCVB*: X, 553), associada de manera al·legòrica a la supèrbia i a la presumpció, que fa desitjar la glòria mundana, amb vanitat, es curarà per part de la metgessa espiritual amb els guants de color burell, cendrós, per tal de recordar als malalts que són pols i cendra (cap. 45: 142).
- Per a l'etiguea, malaltia que és sinònim de tisi, febra lenta que consumeix el cos i es mostra en els envejosos, caldrà emprar els guants de color daurat, per tal que aquests malalts siguin conscients del valor del proïsme (*Ibidem*).
- La llebrosia, és a dir, la lepra, malaltia que corromp la carn, s'associa en el vessant al·legòric als malparlers, que infecten a tots aquells que miren. Els guants que emprarà la Verge per tal de curar aquesta malaltia seran ornamentats amb el color negre, per tal que recorden el judici diví (*Ibidem*).
- La febra pestilencial, equivalent en sentit al·legòric als que fan caure el proïsme en pecat amb el seu mal exemple, es podrà curar si la metgessa empra guants adornats amb color blanc, per mostrar la puresa de la seua persona, espill i regla de tota virtut. Així, aquests malalts canviaran la seua vida, anteposaran les virtuts als vicis i seguiran el model de la Verge (*Ibidem*).
- Per a la paralitíquea, o paràlisi (*DCVB*: VIII, 219), equivalent a la malaltia espiritual de la peresa, que condueix els pecadors a la mort eterna, la Verge haurà d'emprar guants guarnits de ploma de pagó, que simbolitza la diversitat de treballs i mèrits fets per Crist, que mai va reposar, en benefici de la salut humana (cap. 45: 143).

- El «frenesí», exaltació furiosa, ira i falta de seny, es curarà quan la Verge empre els guants ornamentats amb tenat, del color del lleó, per espantar-los del judici diví, que castiga els irosos que tracten de manera inhumana el proïsme (Ibidem).
- Amb les singulars medicines que aplicarà la Verge amb les seues «dolces mans» guarirà també les basques de cor, en el sentit de passar pena per l'ànsia d'eixir d'un mal estat, malaltia greu que s'associa als maliciosos, front als quals caldrà emprar els guants guarnits de grana, per recordar la caritat i l'amor del seu Fill, que va oferir la seua vida, perquè qui ama a Crist és franc amb el proïsme (cap. 45: 144).
- La pleuresis, o pleuresia, inflamació de la pleura que provoca mal de costat i febra i mostra com a senyal el fet d'escopir sang, s'associa a la desobediència. Els desobedients menysprearan la sang i la mort de Crist, no volent-se humiliar ni complir els seus manaments, sinó que només seguiran la seua pròpia voluntat. La Verge, en aquest cas, haurà d'emprar, segons sant Miquel, guants guarnits de color blau, per tal que pensen en el cel i en la glòria que espera als obedients (Ibidem).
- Per a la malaltia de puagre, gota dels peus, que provoca inflamació que s'accentua principalment en el dit gros (*DCVB*: VIII, 682), associada als inconstants i mancats de fermesa en les obres, caldrà emprar els guants de color verd, per atorgar esperança dels béns futurs, que només s'assoleixen amb el treball continu, seguint l'exemple dels sants. La Verge curarà amb medicines i empastes els malalts que pateixen aquesta malaltia i els convertirà en persones sanes i fortes (cap. 46: 145).
- La ceguesa, malaltia que serà associada als que no es coneixen a si mateixos, es curarà amb l'aplicació dels guants d'argent, per tal de tocar-los els ulls de l'enteniment. Atés que la ignorància de la pròpia malaltia implica que no es prenga la medicina adequada, hauran de despertar i no romandre encegats (cap. 46: 146).
- Per a la sordesa, equivalent a la falta d'esperança de salut, simbolitzada pels obstinats a pecar, la Verge emprarà els guants guarnits de color groc, que és color clar, per tal que siguen conscients del perill en què es troben. La Verge prescriurà la medicina per no tornar a contraure la malaltia, després que els sords demanen mercé per curar-se (cap. 46: 146).
- Per a la mudesa, aplicada a aquells que no lloen Déu com cal, la Verge emprarà guants guarnits de color morat, que és color fosc i honest; així els tocarà en el cor, els farà exterioritzar l'amagada devoció i els curarà, amb molta pietat (cap. 46: 147).

Després d'aplicar el remei terapèutic de tocar amb els guants adequats a cada malalt, segons les indicacions de sant Miquel, la Mare de Déu curarà a tots els malalts espirituals, que retornaran a la puresa de la consciència, sense ira, ni malícia, ni enveja, ni desobediència, ni inconstància, sinó amb l'exercici de la humilitat.

Com a síntesi final de les prescripcions i receptes presentades, sant Miquel, que actua a mode d'especier o aromatarí, per tal de concloure el capítol 46, recorda a la Mare de Déu la utilitat dels guants que li ha presentat, que s'accepten i es deixen en règim de custòdia a la donzella Prudència, per tal de tindre'ls preparats per al moment just en què acudisquen a ella els malalts que volen curar-se. És a dir, fins i tot l'al·legoria de la donzella és significativa, per tal com la curació de la Verge està en mans de la Prudència, per la qual cosa ningú que no acudisca a ella demanant ajuda podrà obtindre la curació espiritual. Els dotze guants que sant Miquel presenta a la Mare de Déu són els instruments imprescindibles, doncs, per a la pràctica de la metgessa espiritual.

En aquest context al·legòric, totes les malalties que es descriuen tenen una equivalència amb un vici o mal costum (la supèrbia, l'enveja, el mal exemple, la peresa, la inconstància...), per la qual cosa, i valorant el remei necessari a la dolència o patologia espiritual, els guants amb què la Verge tocarà el malalt per curar-lo estaran relacionats amb l'efecte terapèutic desitjat. Aquesta aplicació del remei adequat a cada dolència està simbolitzada pel cromatisme, que abraça des del color cendra fins al blanc; en concret, el color cendra recordarà que el malalt és pols i cendra; el color daurat ajudarà a valorar el proïsmes; el blanc simbolitza la puresa; el pagó, els treballs constants de Crist; el color marró, el judici diví; el grana, la caritat i l'amor; el blau representa el cel i la glòria; el verd, l'esperança; l'argent desperta la intel·ligència; el groc permet tindre coneixement del perill, i el morat augmenta la devoció.

Amb aquest receptari, que inclou els beneficis del simbolisme cromàtic, unit a la pràctica de la metgessa espiritual, que prescriu els medicaments, es curaran els vicis que representen estils de vida corromputs en malalts espirituals, que s'associen de manera al·legòrica també a malalties corporals (hidropesia, etiguea, febra pestilencial, paralitiqua, frenesí, basques de cor, pleuresia, puagre, ceguesa, sordesa i mudesa). Amb aquesta teràpia espiritual, podríem dir-ne, els vicis es convertiran en virtuts: la peresa esdevindrà fortalesa; l'enveja es tornarà en caritat; la ira, en justícia, i així successivament. Això sí, els guants o instruments de curació hauran d'emprar-se només des de la voluntat de sanar, sol·licitada pel malalt espiritual.

■ 5 Conclusió

Després de tot el que s'ha anat comentant sobre la presència del tòpic del *Christus medicus*, i a mode de cloenda, cal insistir en el fet que, des dels orígens del cristianisme, l'associació entre la salut del cos i l'harmonia espiritual configura una unitat essencial que atorga equilibri i salut a la societat medieval. En aquest sentit, la medicina per excel·lència resulta, doncs, de l'harmonia entre el cos i l'ànima.

Tot i que, des de temps ancestrals, hom considerava que el mal esdevenia a causa de la ira de Déu, en Crist se supera aquest principi, per tal com actua com a vencedor del mal i, doncs, salvador de la humanitat. En els textos sagrats i en les obres dels Pares de l'Església el concepte de Crist com a metge es presenta des d'una perspectiva més aviat teòrica, de tipus descriptiu, sobretot amb sant Agustí, o amb els textos de l'evangeli, en què Crist actua com a taumaturg.

És en el procés esdevingut a conseqüència del Concili de Laterà i, sobretot, quan la paraula s'adreça amb major força al receptor, quan la metàfora esdevé tòpic. Des d'un atribut teòric, doncs, emprat en els textos sagrats, quan es passa pel sedàs de la literatura, el motiu es nodreix amb la metàfora continuada i permet configurar tot un tòpic literari, el *Christus medicus*. El metge de l'ànima, de manera paral·lela al metge del cos, ha de prescriure una dieta, administrar medicaments, unguents, herbes, xarops, lletovaris, que en sentit metafòric seran les virtuts, les bones obres, la confessió, el penediment, la contrició, etc.

El motiu, que s'aplica a la pràctica, a mode de devocionari o doctrina de vida, és freqüent en els discursos dels predicadors, com ara Giordano Da Pisa i sant Vicent Ferrer, on adquireix un ampli ressò en virtut d'aconseguir la conversió dels fidels. Més enllà de l'àmbit homilètic, i sobretot a finals dels segles XIV i XV, en la literatura d'abast didàctic i moralitzant, com el mateix *Spill* de Jaume Roig, s'explicita el tòpic en la figura de Crist metge, aromatarí i cirurgià, capaç de curar els vicis de la humanitat, des del moment de la Crucifixió, en què es reafirmen els sagraments com a garantia d'inversió dels vicis en virtuts.

El tòpic del *Christus medicus* adquireix força relleu a la *Vita Christi* d'Isabel de Villena, on s'esdevé una especificació semàntica, aplicada a diversos aspectes, segons qui siga l'interlocutor: en paraules del mateix Crist, que s'atribueix ser el metge vertader; en contextos en què altres personatges dels evangelis es refereixen a Crist com a metge pietós, capaç de curar totes les malalties; i s'aplica, fins i tot, als successors, els apòstols, que es conver-

tiran en metges espirituals. Endemés, s’hi evidencia una lectura novedosa del tòpic del *Christus medicus*, amb major rellevància que en textos anteriors, atès que a la *Vita Christi* d’Isabel de Villena no hi ha un únic metge espiritual, sinó també una metgessa de la humanitat, a qui el cristià pot acudir, de manera voluntària, a curar els vicis de l’ànima, com a garantia que assolirà la salvació eterna i, per consegüent, la salut i l’harmonia espiritual. ■

■ Bibliografia

- Aquino, Sant Tomàs (1998): *Suma de Teologia*, 5 vols., Madrid: BAC.
- Arbesmann, Rudolph (1954): «The concept of Christus medicus in Sant Augustine», *Traditio* 10, 1–28, <doi:10.1017/S0362152900005845>.
- Armindo, Armindo (1958): «O nome», *Itinerarium* IV, 147–163.
- Boulding, Maria (2000): *Expositions of the Psalms. The Works of Saint Augustin* (trad.), 4 vols., Hyde Park, NY: New City Press.
- Cifuentes, Lluís (2006): *La ciència en català a l’Edat Mitjana i el Renaixement*, Barcelona / Palma: Universitat de Barcelona / Universitat de les Illes Balears (Col·lecció Blanquerna; 3).
- Criado, Rafael (1950): *El valor dinámico del nombre divino en el Antiguo Testamento*, Granada: Horno de Haza.
- Curtius, Ernst Robert (1951): «Nomina Christi», dins: *Mélanges Joseph de Ghellinck*, S.I.: Bembloux, 1029–1032.
- Da Pisa, Giordano (1974): *Quaresimale fiorentino 1305–1306* (ed. Carlo Delcorno), Firenze: G.C. Sansoni (Col. Autori Classici e Documenti di lingua Pubblicati dall’Accademia della Crusca).
- Eiximeno, Fra Joan (1986): *Quarentena de Contemplació* (ed. Albert Hauf), Barcelona: Abadia de Montserrat.
- Faral, Edmond (1971): *Les arts poétiques du XIIe et du XIIIe siècle*, París: Champion.
- Fernández Clot, Anna (2019): *Ramon Llull. Medicina de pecat*, Palma: Patronat Ramon Llull (NEORL; XVI).
- Ferragud, Carmel (2014): «Medicina i religió a la Baixa Edat Mitjana: rerefons mèdic de les pràctiques penitencials en els sermons de sant Vicent Ferrer», *Scripta, Revista internacional de literatura i cultura medieval i moderna* 3, 27–45. doi:107203/Scripta.3.3790

- Ferrando, Antoni (2015): «Llengua i espiritualitat en la *Vita Christi* d'Isabel de Villena», *Scripta. Revista internacional de literatura i cultura medieval i moderna* 6, 24–59, <doi:10.7203/SCRIPTA.6.7838>.
- Fichtner, Gerhard (2010): «Christus als Arzt. Ursprünge und Wirkungen eines Motivs», *Frühmittelalterliche Studien* 16:1, 1–18.
- Fuster, Joan (1995): *Misògins i enamorats* (ed. Albert Hauf), Alzira: Bromera.
- García-Villoslada, Ricardo (1956): «Rasgos característicos de la *devotio moderna*», *Manresa* 28, 315–358.
- Grundmann, Christoffer Hinrich (2018): «Christ as Physician: The ancient Christus medicus trope and Christian medical missions as imitation of Christ», *Christian Journal for Global Health* 5:3, 3–11.
- Harnack, Adolf von (1892): *Medicinisches aus der alten Kirchengeschichte*, Leipzig: J.C. Hinrichs.
- Jacquart, Danielle / Thomasset, Claude (1989): *Sexualidad y saber médico en la Edad Media*, Barcelona: Labor.
- Jeremies, Joachim (1977): *Jerusalén en tiempos de Jesús*, Madrid: Cristiandad.
- Laín, Pedro (1964): *La relación médico-enfermo. Historia y teoría*, Madrid: Revista de Occidente.
- Lausberg, Heinrich (1956): «Nomina Christi», *Archiv für das Studium der neueren Sprachen* 193, 71–80.
- Llull, Ramon (2009): *Romanç d'Evast e Blanquerna* (ed. Albert Soler i Joan Santanach), Palma: Patronat Ramon Llull (NEORL; VIII).
- (2015): *Llibre de contemplació en Déu* (ed. Antoni Alomar), Palma: Patronat Ramon Llull (NEORL; XIV).
- Luís de León, fray (1923–1925): *De los nombres de Cristo*, 2 vols., Madrid: Espasa-Calpe (Col. Universal).
- Patrologiae Cursus Completus Series Graeca* [PG] (1857–1866) (ed. Paul Migne), 161 vols, <<http://www.documentacatholicaomnia.eu>>.
- Patrologiae Cursus Completus Series Latina* [PL] (1841–1855) (ed. Paul Migne), 217 vols, <<http://www.documentacatholicaomnia.eu>>.
- Peirats, Anna (2019): «La *Vita Christi* d'Isabel de Villena, misericòrdia restaurativa i profitosa doctrina al servei de la meditació», *Scripta. Revista internacional de literatura i cultura medieval i moderna* 14, 205–228, <doi:10.7203/SCRIPTA.14.16366>.

- Potestà, Gian Luca / Rizzi, Marco (2012): *Il figlio della perdizione*, Milano: Arnoldo Mondadori Editore (Collezione della Fondazione Lorenzo Valla).
- Reppes, Walter (1965): «Para la historia de los nombres de Cristo: de la Patrística a fray Luis de León», *Thesaurus: Boletín del Instituto Caro y Cuervo* 20:2, 325–346.
- Roig, Jaume (2010): *Spill de Jaume Roig* (ed. Anna Peirats), 2 vols., València: Acadèmia Valenciana de la Llengua.
- Roís de Corella, Joan (2020): *Quart del Cartoixà* (ed. Josep Antoni Aguilar), València: Acadèmia Valenciana de la Llengua.
- Solomon, Michael (1997): *The Literature of Misogyny in Medieval Spain, the Archipreste de Talavera and the Spill*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Speculum humanae salvationis* (1907–1909) (ed. Jules Lutz i Paul Perdrizet), Texte critique, Traduction inédite de Jean Mielot (1448), Heidelberg: Universitätsbibliothek Heidelberg.
- Vicent Ferrer, Sant (1729): *Sancti Vincentii Ferrerii, ... Opera, seu Sermones de tempore et Sanctis, cum Tractatu de Vita Spiritualis... juxta ordinem Missalis Romani in absolutum dominicale, quadragesimale, festinale et commune digesti* (ed. Caspari Erhard), vol. 2, Boston: Sumptibus Joannis Strötter, ejusque Filii.
- (1932–1934): *Sermons* (ed. Josep Sanchis Sivera), 2 vols., Barcelona: Barcino.
- (1975–1988): *Sermons* (ed. Gret Schib), 4 vols., Barcelona: Barcino.
- Villena, Isabel de [Elionor d'Aragó i de Castellà] (2011): *Vita Christi* (ed. Vicent Josep Escartí), València: Institució Alfons el Magnànim.
- Wack, Mary (1990): *Lovesickness in the Middle Ages. The Viaticum and its Commentaries*, Philadelphia: University of Pennsylvania Press.
- Walker Bynum, Caroline (2007): *Wonderful Blood: Theology and Practice in Late Medieval Northern Germany and Beyond*, Philadelphia: University of Pennsylvania Press.
- Wenzel, Siegfried (1989): *Fasciculus morum: A Fourteenth-Century Preacher's Handbook*, University Park, PA: Pennsylvania State University Press.
- Yoshikawa, Naoe (2009): «Holy medicine and diseases of the soul: Henry of Lancaster and *Le Livre de Seyntz Medicines*», *Medical History* 53:3, 397–414, <doi:10.1017/S0025727300003999>.

Ysern, Josep Antoni (2003): «Sant Vicent Ferrer: Predicació i societats»,
Revista de Filologia Románica 20, 73–102.

Ziegler, Jean (1998): *Medicine and Religion. The Case of Arnau de Vilanova*,
Oxford: Clarendon Press.

- Anna Isabel Peirats Navarro, Universidad Católica de Valencia San Vicente Mártir,
Institut Universitari «Isabel de Villena d'Estudis Medievals i Renaixentistes» (IVEMIR-
UCV), Sede San Agustín, 2, E-46001 València, <anna.peirats@ucv.es>.